

Т.В. Малиновська

ДІЛОВОДСТВО СІЛЬСЬКИХ І ОКРУЖНИХ ПРАВЛІНЬ У КОЛОНІЯХ ІНОЗЕМЦІВ НА ТЕРИТОРІЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Розглянуто питання про діловодство сільських і окружних правлінь у колоніях іноземців на території Російської імперії як форму діяльності цих органів.

Ключові слова: колонія, колоністи, діловодство, державне управління, Російська імперія.

The article deals with office work of rural and district governments in colonies of foreigners on the territory of the Russian Empire. Office work is shown as a form of activity of these governments.

Key words: colony, colonist, office work, public administration, the Russian Empire.

Діловодство установи – документування її діяльності та документообіг, тобто рух документів всередині цієї установи (від надходження вхідних документів до відправлення вихідних) [1, 211]. Мета нашої розвідки – розглянути діловодство правлінь (сільських і окружних приказів) у колоніях іноземців на території Російської імперії як форму діяльності цих органів. Іноземними колоністами у Російській імперії називались представники утвореної з іммігрантів особливої станової спільноти, що існувала у 1763–1871 рр. Права осіб, що належали до цієї групи, визначалися рядом законів, норми яких було систематизовано у Статуті про колонії іноземців (Т. XII, Ч. 2 Зводу законів Російської імперії).

Під час проведення реформ системи органів управління російської держави у XVIII і XIX ст. питанням діловодства приділялася велика увага [2, 19–35]. Було впроваджено загальні правила діловодства, уніфіковано формуляри документів, визначено порядок проходження справ у державних установах. Документування діяльності органів влади і управління врегульовувалося законодавством: відповідні положення містилися в Генеральному регламенті 1720 р. та інших нормативних актах, зокрема, в інструкціях, які стосувалися окремих установ.

Добре організоване діловодство було важливою умовою ефективності функціонування апарату управління. Імператор Петро I «вимагав [...] удосконалити діловодство, особливо при фіксації процесу прийняття рішень», оскільки ясно розумів, що «ретельне ведення записів не було лише питанням бюрократичної сумлінності, воно становило частину процесу упорядкованого законного управління» [3, 452]. Удосконалення діловодства також пояснювалося прагненням керівництва імперії поліпшити державний контроль. Численні форми звітності, які нижчі державні установи мали представляти у вищі, дозволяли тримати під контролем діяльність цих установ та отримувати інформацію про стан справ у тих сферах управління, за які ці установи відповідали [4, 72, 73].

У результаті службова документація органів управління була дуже великою. Наприклад, до середини 70-х рр. XVIII ст. городові канцелярії щорічно відправляли в центральні установи приблизно 1700 різних службових документів, зокрема декілька видів відомостей; у 1775 р. Сенат скоротив перелік обов'язкових донесень до 430 [5, 369]. У 1776–1783 рр.

нагляд, і через відсутність часу і певних глибоких знань ветеринарна допомога надавалась у незначних обсягах. У функції повітових ветеринарних лікарів, крім основного їх призначення – лікування та запобігання хворобам, входило контроль за виконанням ветеринарних правил, складання протоколів та притягнення до відповідальності за їх порушення. За умови сумлінного виконання ними поліцейсько-канцелярських обов'язків у них не залишалось часу на профілактику хвороб та їх лікування.

Єдиним засобом, який хоча б незначною мірою забезпечив господарства від стихійних лих було страхування. Правильне і своєчасне страхування урожаю та худоби від стихійних лих і хвороб допомагало виробникам у скрутні часи.

Отже, у другій половині XIX ст. під впливом державних реформ на Черкащині відбулися помітні зміни в аграрній сфері. Унаслідок скасування кріпосного права селяни стали особисто вільними, отримали можливість купувати і продавати рухоме і нерухоме майно. Водночас характер аграрної реформи створював умови для збереження землеволодіння поміщиків, обезземелення та майнового розшарування селянства. Посилене використання землі разом із зусиллями держави створили умови життя селян більш стійкими і перспективними для докорінної зміни історично складених умов життя і значних матеріальних вкладень.

1. Привалко Т. Статистичні джерела з історії дворянства Лівобережної України кінця XIX – початку XX ст. / Т. Привалко // *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: міжвид. зб. наук. праць. Вип. 9.* – К., 2005.

2. Історія України / під наук. ред. М. І. Бушина. – Черкаси: «Брама». – 2000.

3. Каблуков Н. А. Значение хлебных цен для частного землевладения в Европейской России / Н. А. Каблуков // *Влияние урожаев и хлебных цен на некоторые стороны русского народного хозяйства.* – Т. I. – СПб., 1897.

4. Очерки помещичьего хозяйства в уездах Золотоношском и Кременчугском.

5. Рклицкий М. В. Из прошлого и настоящего черноземной деревни / М. В. Рклицкий // *Экономические очерки, статьи и заметки.* – Полтава, 1914.

6. Клименко Т. А. Економічний розвиток Черкащини в XIX ст. / Т. А. Клименко // *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство.* – 2007. – Вип. 9.

7. Мельниченко В. М. Моя Черкащина / В. М. Мельниченко – Черкаси: «Вертикаль», 2006.

8. Основа. – 1861. – Січень.

9. Доклад высочайше учрежденной комиссии для исследования нынешнего положения сельского хозяйства и сельской производительности в России. – СПб., 1873.

10. Очерки помещичьего хозяйства в уездах Золотоношском и Кременчугском.

11. Влияние урожаев и хлебных цен на некоторые стороны русского народного хозяйства. – Т. I.

12. Анфимов А. М. Крупное помещичье хозяйство Европейской России (конец XIX – начало XX вв.).

13. Труды местных комитетов о нуждах сельскохозяйственной промышленности. Киевская губерния. – С.-Пб., – 1903. – Т. XV.

14. Военно-статистическое обозрение Российской империи. Киевская губерния. – СПб., 1848. – Т. 10. – Ч. 1.

15. Темірова Н. Поміщики України в 1861–1917 рр.: соціально-економічна еволюція / Н. Темірова. – Донецьк, 2003.

митними установами Новоросійської та Азовської губерній заповнювалися 22 книги реєстрації [6, 170, 171]. Відомчі архіви накопичували велику кількість службових матеріалів, зокрема, у фондах Сенату відклалося 2 млн справ.

Таким чином, добре організоване діловодство було необхідно для правильного функціонування установи і для контролю за його діяльністю, було проявом тенденції до бюрократизації державного управління.

Проявом тієї ж тенденції виступало прагнення до чіткості діловодства у великих приватних господарствах. Наприклад, Домова контора, яка керувала вотчинами В. Г. Орлова на межі XVIII–XIX ст., вимагала від бурмистрів обов'язкового надання «відписок» про виконання наказів контори. «Про чіткість діловодства можна судити також за письмовим оформленням прийнятих сходом або вотчинним правлінням рішень, за розподілом питань, що розбиралися залежно від ступеня важливості правління або сходом, за практикою письмових наказів бурмистрів мирським сходам» [7, 108].

Згідно з нормативними актами про внутрішні розпорядки у колоніях іноземців, кожний окружний приказ і кожний сільський приказ, наділені адміністративними і судовими повноваженнями, мусили оформлювати кілька видів службових документів. Насамперед, вони мали вести ряд особливих книг і зошитів. Зокрема, існувала книга для запису розпоряджень і рішень приказу. Тимчасова юрисдикція (інструкція про внутрішні розпорядки) 1769 р. у колоніях Поволжя наказувала колоністським «вибраним начальникам» мати книгу або «особливий для себе зошит», в яку записувати «як оштрафованих, так і про все інше, що в його правління вчинено» [8, IX–X].

З Тимчасової юрисдикції 1769 р. ця норма перейшла до Інструкції для внутрішнього управління поволзьких колоністів 1800 р., де пропонувалося керівнику кожного приказу в особливому зошиті «вести вірну записку» про накладення стягнень і взагалі про все, «що в його правління вчинено, щоб в кінці року можна було бачити, хто з господарів є добropорядним, а хто ні» [9, 104]. Інструкція 1801 р. для новоросійських колоністів передбачала наявність у приказах вже двох книг. Одна потрібна була окружним головам і шульцям (сільським старостам) «для записування словесних будь-яких наказів, розпоряджень і розборів між поселеннями [поселянами], а також і всього, що може трапитися в правління голови і шульца». Інша являла собою «протоколи для записки одержуваних наказів і рапортів, що відправляються» [10, 121].

Такі ж документи мала складати виборна адміністрація німців-сукноробів в Полтаві, Костянтинограді та Кременчуці. Згідно з Інструкцією для внутрішнього розпорядку та управління цих поселенців, «приказ повинен мати особливі книги для записування словесних будь-яких наказів, розпоряджень і розборів між сукноробами, так і всього, що може трапитися в правління їх, щоб у випадку надходження до вищого начальства будь-яких скарг можна було бачити справжнє становище; крім того, протоколи для записки одержуваних наказів і рапортів, що відправляються, означаючи неодмінно

на всі номери, і особливо у справах, які після розгляду їх підлягали формальному рішення» [11, 114].

Крім журналів для фіксації ухвалених рішень та реєстрації службового листування у приказах, згідно з нормативними документами про організації управління у колоніях, мали оформлятися: особливий зошит для запису відомостей про виконання колоністами підводної повинності [12, 37]; особлива книга «для записки усіх одержуваних і відправлених конвертів» [12, 38–39]; шнурова книга «за печаткою» для обліку громадських прибутків і витрат [12, 47, 74]; книга при хлібному магазині [12, 51]; особливий зошит, в який шульци мусили записувати відомості про арештантів, що прямували через колонії [12, 68]; книга реєстрації покупок колоністами коней [12, 68].

Також приклади були повинні оформляти кілька видів відомостей. Вони склалися виборними старшинами або їхніми начальниками-доглядачами за підсумками місяця, річної третини, півроку і року. Так, окрім передбачених Інструкцією 1801 р. для новоросійських колоністів відомостей про новонароджених, осіб, що одружилися, і померлих та про господарський розвиток колоній Контора опікунства, яка управляла цими колоніями, отримувала зведення даних про рух чисельності колоністів, про врожаї зернових і городніх культур, про кількість фруктових і лісових дерев, шовковиць, чагарників; про розвиток тваринництва, зокрема, тонкорунного вівчарства; про запаси зерна в громадських магазинах [13, 10]. Відомості склалися за особливими формулярами, які виборні старшини отримували від Контори опікунства. Велику кількість інформації не завжди вдавалося обробити та подати у певному вигляді без помилок і відхилень від встановленої форми. Опікунські органи відправляли до приказів особливі інструкції про складання відомостей [14, 207].

Виборні старшини також були зобов'язані подавати в опікунські органи звітні документи. Рапорт являв собою «точний звіт з певного питання», доношення (донесення) – «докладну розповідь про низку справ або подій» [15, 188–189]. Законодавство вимагало від колоністських приказів обов'язково відправляти в опікунські органи рапорти в певних випадках, зокрема, повідомляти про порушення прав володіння [12, 28, 29]; затримання в колоніях безпаспортних [12, 67, 68]; виявлення «нічийної худоби» [12, 68]; появу «надзвичайних на людях» хвороб [12, 69]; здійснення злочинів і проступків, що не підлягали суду приказів [12, 76, 77, 81, 83, 85, 86]. На практиці перелік подій, про які старшини повинні були повідомляти службовців опікунських установ, був набагато більше встановленого законом. Власне, приклади були зобов'язані доповідати про все, що становило предмети державного регулювання або розцінювалося як таке, що заслуговує на увагу керівництва.

Велика службова документація, яка оформлялася виборною адміністрацією, була характерна й для державних і удільних сіл, також для сіл кріпаків, власники яких прагнули зробити вотчинне управління максимально ефективним. Приміром, у першій половині XIX ст. маєтками графів Воронцових управляли 16 вотчинних правлінь, у кожному з яких зберігалися такі документи: шнурова та окладна книга на збори та оброки, контракти на оренду земель, угідь,

будівель; шнурова прибутково-видаткова книга; відомість про число душ в селах, дозволи на заміжжя; книга мирських зборів; книга державних і мирських повинностей селян; книга сімейств із зазначенням рекрутської черги і книга проступків селян [16, 55].

Виборні старшини також видавали у певних випадках дозвільні документи, зокрема, дозволи на тимчасове перебування колоністів за межами їхніх поселень [17, 12–18]. Нормативні документи не вимагали від колоністських старшин користуватись лише російською мовою. Вимога до виборних адміністрацій у колоніях «усе діловодство у громадському управлінні» вести лише російською мовою з'явилась у законі 1871 р., що скасовував особливий становий статус колоністів [18, 815–816].

Зберігати документацію приказу потрібно було разом із громадською касою в приміщенні, де працював цей орган, «у скриньці і шухлядці за замком і печаткою». За збереження документів несли відповідальність керівники сільських приказів та адміністрація округу («голови спільно зі старшинами») [10, 118].

Отже, діловодство належало до основних форм діяльності виборних адміністрацій у колоніях. Зокрема, виборні старшини мали вести декілька особливих книг та зошитів, подавали рапорти до опікунських установ з усіх важливих питань, оформляли декілька видів звітної документації. Належна організація діловодства у колоніях розглядалась опікунським керівництвом як важлива умова правильного функціонування виборних адміністрацій, як спосіб контролю за його діяльністю, за внутрішнім життям у колоніях взагалі.

1. Касяненко Ю. Я. Діловодство / Ю. Я. Касяненко // Юридична енциклопедія : в 6 т. / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко [та ін.]. – К. : «Укр. енцикл.», 1999. – Т. 2 : Д – Й. – С. 211–212.

2. Цикулин В. А. Делопроеводство в учреждениях России XVIII в. / В. А. Цикулин // История делопроеводства в СССР. – М., 1974. – С. 19–35.

3. Бушкович П. Петр Великий : Борьба за власть (1671–1725) / П. Бушкович. – СПб. : Дмитрий Буланин, 2009. – 544 с.

4. Сакович В. А. Государственный контроль в России: Его история и современное устройство / В. А. Сакович. – СПб., 1896. – Ч. I. – 358 с.

5. Писарькова Л. Ф. Государственное управление России с конца XVII до конца XVIII века: Эволюция бюрократической системы / Л. Ф. Писарькова. – М. : РОССПЭН, 2007. – 743 с.

6. Головка Ю. І. Створення службової документації митними установами Південної України (1776–1783 рр.) / Ю. І. Головка // Записки історичного факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2006. – Вип. 17. – С. 166–173.

7. Александров В. А. Общинное управление в помещичьих имениях XVIII – начала XIX в. / В. А. Александров // Общество и государство феодальной России. – М. : Наука, 1975. – С. 104–113.

8. Инструкция, по которой все новопоселенные иностранцы поступать должны, с показанием, каковыя преступления завсят от главного правительства, то есть Канцелярии опекуства иностранных и ее конторы, и что оставляет внутреннему разбирательству их начальникам // Варшавские университетские известия. – 1913. – № 9. – Приложение. – С. I–XLIV.

9. Инструкция внутреннего распорядка и управления в Саратовских колониях, 17 сентября 1800 г. // Немцы в истории России: Документы высших органов власти и военного командования. 1652–1917. – М.: МФД: Материк, 2006. – С. 102–116.

10. Инструкция для внутреннего распорядка и управления Новороссийских иностранных колоний, 16 мая 1801 г. // Немцы в истории России: Документы высших органов власти и военного командования. 1652–1917. – М.: МФД: Материк, 2006. – С. 116–131.

11. Инструкция для внутреннего распорядка и управления иностранных суконщиков, поселенных в Полтаве, Константинограде и Кременчуге // Павловский И. В. Немецкие колонии в Полтавской губернии в XIX ст. (1808–1867) (По архивным данным) / И. В. Павловский. – Полтава : Титография Г. И. Маркевича, 1913. – С. 110–121.

12. Свод учреждений и уставов о колониях иностранцев в империи // Свод законов Российской империи. – СПб., 1857. – Т. 12. – Ч. 2. – С. 1–100.

13. Контора опекуства новороссийских иностранных поселенцев. 1781–1857. – Днепропетровск; Киев, 1997. – Т. 1. Аннотированная опись дел за 1781–1818 гг. / сост. Н. Л. Юзбашева, Д. Ю. Мешков. – 271 с.

14. Василенко А. В. Документы фонда Конторы опекуства новороссийских иностранных поселенцев по истории Малочанского меннонитского округа 1804–1818 гг. / А. В. Василенко, Н. А. Юзбашева // Вопросы германской истории. – Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1996. – С. 204–209.

15. Емелина М. А. Делопроеводство Коллегии иностранных дел в 1740-х годах / М. А. Емелина // История и повседневность : сб. науч. работ. – СПб.: Изд-во Европейского университета в Санкт-Петербурге; Алетейя, 2003. – С. 178–196.

16. Индова Е. И. Крепостное хозяйство в начале XIX в. По материалам вотчинного архива Воронцова / Е. И. Индова. – М. : Изд-во АН СССР, 1955. – 200 с.

17. Малиновская Т. В. Паспортная система в колониях иностранцев на территории Российской империи (вторая половина XVIII – первая половина XIX в.) / Т. В. Малиновская // Вопросы германской истории: сб. науч. трудов. – Днепропетровск : РИО ДНУ, 2009. – С. 9–20.

18. Высочайше утвержденные Правила об устройстве поселян-собственников (бывших колонистов), водворенных на казенные земли в губерниях : Санкт-Петербургской, Новгородской, Самарской, Саратовской, Воронежской, Черниговской, Полтавской, Екатеринославской, Херсонской и Таврической и в области Бессарабской, 4 (16) июня 1871 г. // Полное собрание законов Российской империи. – СПб., 1874. – Т. 46. – С. 813–819.

С.В. Маркова

ВЛАСНІСТЬ НА ЗЕМЛЮ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА ПОЧАТКУ ХХ СТ.)

Проаналізовано взаємозв'язки між формою володіння землею та особливостями землекористування, з одного боку, і характером суспільно-політичної самоорганізації сільського населення, з іншого. Як фактичний матеріал використовуються обставини еволюції українського села напередодні революційної доби. Виявлено напрям та динаміку змін відносин земельного господарювання та відповідно специфіку ствердження і функціонування елементів українського громадянського суспільства.

Ключові слова: селяни, громадянське суспільство, земельні відносини, приватна власність, сільська община.

This paper analyzes the features of the land ownership and land use of Ukrainian peasants at the beginning of the revolutionary era to determine the direction and dynamics of changes in the social structure of the village, particularly those that directly affected the formation of parohromadyanske (of civil) Ukrainian society.

Key words: peasants, civil society, private property, community.